

دانشگاه بلوچستان
تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در باستان شناسی

عنوان:

**بررسی باستان شناسی بناهای دوره ساسانی و
تاثیر آن بر بناهای دوره اسلامی شرق استان
اصفهان (شهرستانهای نایین و خور و بایانک)**

استاد راهنما:

دکتر داود صارمی نائینی

استاد مشاور:

دکتر محسن جاوری

تحقیق و نگارش:

عادله دینلی

شهریور ۱۳۸۹

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان بررسی باستانشناسی بناهای دوره ساسانی و تاثیر آن بر بناهای دوره اسلامی منطقه شرق استان اصفهان (شهرستانهای نایین و خور و بلیانک) قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد توسط دانشجوی عادلہ دینلی با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر داود صارمی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

عادلہ دینلی
امضاء

این پایان نامه ۴ واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر داود صارمی	
استاد راهنما:		
استاد مشاور:	دکتر محسن جاوری	
داور ۱:		
داور ۲:		
نماینده تحصیلات تکمیلی:		

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب عادلہ دینلی. تعہد می کنم کہ مطالب مندرج در این پایان نامہ حاصل کار پژوهشی اینجانب است و بہ دستاوردهای پژوهشی دیگران کہ در این نوشتہ از آن استفادہ شدہ است مطابق مقررات ارجاع گردیدہ است. این پایان نامہ پیش از این برای احراز ہیچ مدرک ہم سطح یا بالاتر ارائہ نشدہ است.

کلیہ حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق بہ دانشگاه سیستان و بلوچستان می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: عادلہ دینلی

امضاء

سپاسگزاری

سپاس هستی بخش حکیم را که باران رحمت خود را بر شوره زار ناتوانیم بارانید و نور دانایی اش را در کوره راههای تاریک و بی برگشت تاریخ بر ظلمت ادراکم تابانید.

سپاس بی دریغ خود را نثار تمامی فرهیختگانی می نمایم که با طبع و خرد والای خویش ، مرا در بازنمایی کهن گنجینه ایی که دراز سالیانی از نظرها دور مانده بود یاری رساندند.

مراتب سپاس و قدردانی خود را از جناب آقای دکتر داود صارمی استاد راهنما که با حمایتهای مستمر خود زمینه پژوهش و بسط تحقیق در موضوع مورد نظر را فراهم نمودند، تقدیم می کنم.

تقدیر می نمایم از جناب آقای دکتر محسن جاوری، استاد مشاور که راهنمایی ها و اشارات ایشان در ضمن انجام مراحل تحقیق راهگشا و روشنگر بود.

ارج می نهم تمامی اساتیدم را که با حکمت بایسته و دانایی خود مرا در طول تحصیل همیاری نمودند، بلند نظری ایشان: جناب آقای دکتر موسوی حاجی، جناب آقای دکتر مرتضوی، جناب آقای دکتر شیرازی، جناب آقای دکتر مهرآفرین، جناب آقای دکتر توسلی و ... می ستایم.

و در نهایت جناب آقای علمدار علیان که با حمایتها و همراهی مستمر خود در تمام مراحل تحقیق اعم از مراحل تحقیق میدانی، کتابخانه ای، عکس برداری ، تهیه نقشه و ... ، زمینه به انجام رساندن آن را فراهم نمودند سپاس و قدرانی می نمایم و از خداوند متعال برای تمامی این عزیزان توفیق مسئلت می کنم.

چکیده:

شهرستان نایین، شرقی ترین شهرستان استان اصفهان است و حد فاصل استان خراسان، یزد، و اصفهان قرار دارد و اقلیم آن از نوع بیابانی است.

موقعیت قرارگیری این شهرستان به لحاظ واقع شدن در یکی از شاهراههای ارتباطی غرب به شرق کشور و همجواری آن با مراکز فرهنگی چون فارس، اصفهان و خراسان، این منطقه را از دوره ساسانی تا قرون میانه اسلامی به صورت یک بارانداز تجاری مهم و از طرف دیگر آن را به عنوان یکی از مراکز تقابلات فرهنگی تبدیل کرده است که این مطلب با استناد به آثار مکتوب جهانگردان و جغرافیدانان قرون اولیه اسلامی و مدارک باستان شناسی و شواهد معماری آثار موجود در منطقه مشهود است. در این راستا وجود بناهای با ارزش دوره ساسانی همچون مجموعه بناهای نخلک، شیرکوه، چهارطاقی قلعه دار، قلعه بیاضه و نارین قلعه از یک سو و وجود دو بنای ارزشمند صدر اسلام به نام مسجد سرکوجه محمدیه و مسجد جامع نایین دلیلی بر این مدعا هستند. در پژوهش حاضر، ابتدا بر اساس متون تاریخی و مستندات باستان شناسی به بررسی پیشینه تاریخی منطقه در دوره ساسانی و صدر اسلام پرداخته شده و سپس آثار و بناهای موجود در سطح منطقه در این دوره زمانی مورد مطالعه قرار گرفته و در نهایت با اتکاء به مستندات معماری موجود به تحلیل تاثیر بناهای ساسانی بر بناهای صدر اسلام پرداخته شده است و از این رهگذر نیم نگاهی نیز به تاثیر ساختار عمومی معماری ساسانی ایران بر معماری منطقه شده است.

نتایج تحقیقات انجام شده در منطقه نشان داد که: الف- تداوم تقسیم بندی ایالات دوره ساسانی در شرق اصفهان در دوره اسلامی، مجموعه بناهای پاکوه، محوطه قلعه دار، نارین قلعه و دو مسجد سرکوجه محمدیه و جامع نائین را در حوزه استان فارس قدیم و مجموعه بناهای نخلک و قلعه بیاضه را در حوزه خراسان قدیم تعریف می کند. ب- مجموعه بناهای نخلک و پاکوه به دلیل واقع شدن در مسیر کاروانی خراسان بزرگ و وجود منابع غنی نخلک در ارتباط با تاجران و معدنچیان هستند. ج- معماری این منطقه در دوره ساسانی و اسلامی از ابعاد مختلفی چون فرم، مصالح و تزئینات متأثر از معماری ساسانی است. د- گچبری های جامع نائین کاملاً متأثر از آرایه های گچی ساسانی هستند. ه- آنالیز ملات چهارطاقی های منطقه نشانگر آن است که نوع گچ بکار رفته در ملات آنها یکسان بوده است. و- اقلیم به عنوان عاملی تاثیر گذار بر معماری منطقه بشمار می رود.

کلمات کلیدی: نایین، خور و بیابانک، باستان شناسی دوره ساسانی، باستان شناسی قرون اولیه اسلام

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	فصل اول: کلیات
۴	۱ - بیان مسئله
۵	۱ - سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۶	۱ - فرضیه ها
۷	۱ - اهداف تحقیق
۸	۱ - روش انجام تحقیق و جمع آوری اطلاعات
	فصل دوم: موقعیت جغرافیایی و ویژگی های اقلیمی و پیشینه تاریخی شرق استان
۱۰	اصفهان
۱۱	۲ - موقعیت جغرافیایی و ویژگیهای اقلیمی
۱۴	۲ - پیشینه تاریخی
۱۴	۲-۲-۱- تاریخ پیش از ساسانی منطقه
۱۷	۲-۲-۲- تاریخ ساسانی منطقه
۲۰	۲-۲-۳- تاریخ صدر اسلام منطقه
۳۱	فصل سوم: بررسی بناهای ساسانی و صدر اسلام منطقه شرق استان اصفهان
۳۲	۳ - بناهای ساسانی منطقه شرق استان اصفهان
۳۲	۳-۱-۱- محوطه نخلک
۳۲	۳ + ۳ + ۱ - موقعیت جغرافیایی محوطه نخلک
۳۳	۳ + ۱ + ۲ - چهارطاقی نخلک
۳۹	۳ + ۱ + ۲ - قلعه نخلک
۴۶	۳ + ۱ + ۲ - وجوه مشترک قلعه و چهارطاقی نخلک
۴۷	۳ + ۲ - محوطه شیرکوه
۴۷	۳ + ۲ + ۱ - موقعیت محوطه شیرکوه
۴۹	۳ + ۲ + ۲ - چهارطاقی شیرکوه
۵۴	۳ + ۲ + ۲ - قلعه شیرکوه
۵۹	۳ + ۲ + ۲ - صفا شیرکوه
۶۱	۳ + ۲ + ۵ - غار شیرکوه

- ۶۱ دیوار سنگی شیرکوه - ۳ + ۴ - ۶
- ۶۲ محوطه قلعه دار - ۳ + ۳
- ۶۲ موقعیت جغرافیایی محوطه قلعه دار - ۳ + ۳
- ۶۳ چهارطاقی قلعه دار - ۳ + ۴ - ۴
- ۶۹ نارین قلعه نایین - ۳ + ۴
- ۶۹ قلعه بیاضه - ۳ + ۵
- ۸۳ بناهای صدر اسلام منطقه شرق استان اصفهان - ۳ + ۴
- ۸۳ مسجد سرکوچه محمدیه نایین - ۳-۲-۱
- ۹۱ مسجد جامع نایین - ۳-۲-۲
- ۹۳ ضلع شمالی - ۳-۲-۱
- ۹۶ شبستان جنوبی - ۳-۲-۲
- ۱۰۰ شبستان شرقی - ۳-۲-۳
- ۱۰۲ شبستان غربی - ۳-۲-۴
- ۱۰۳ سرداب و پایاب - ۳-۲-۵
- ۱۰۵ میانسرای مسجد - ۳-۲-۶
- ۱۰۶ درهای مسجد - ۳-۲-۷
- ۱۰۶ مناره مسجد - ۳-۲-۸
- ۱۰۸ منبر مسجد - ۳-۲-۹
- ۱۰۹ کتیبه های مسجد - ۳-۲-۱۰
- ۱۰۹ کتیبه های گچبری مسجد - ۳-۲-۱۰-۱
- کتیبه هایی که با تکنیک رنگ روی گچ اجرا شده اند - ۳-۲-۱۰-۲
- ۱۱۱ کتیبه های خطی مسجد - ۳-۲-۱۰-۳
- ۱۱۲ گچبرهای مسجد - ۳-۲-۱۱

فصل چهارم : معماری دوره ساسانی و تاثیر آن بر معماری صدر اسلام منطقه شرق

- استان اصفهان - ۱۲۰
- ۱۲۱ تاثیر معماری ساسانی بر معماری صدر اسلام - ۴-۱-۱
- ۱۲۸ تاثیر هنر ساسانی بر نقوش گچبری مسجد نایین - ۴-۲-۲
- ۱۲۸ نقوش گیاهی - ۴-۲-۱
- ۱۲۸ برگ مو ساده - ۴-۲-۱-۱
- ۱۳۰ برگ مو مرکب - ۴-۲-۱-۲
- ۱۳۴ برگ آکانتوس ساده - ۴-۲-۱-۳
- ۱۳۷ برگ آکانتوس مرکب - ۴-۲-۱-۴
- ۱۳۸ گل لوتوس - ۴-۲-۱-۵
- ۱۳۹ گل روزت - ۴-۲-۱-۶
- ۱۴۰ گل های سه برگی - ۴-۲-۱-۷
- ۱۴۱ نقوش هندسی - ۴-۲-۱-۸

۱۴۶ فصل پنجم : نتیجه گیری
۱۵۴ مراجع

فهرست جدول ها

صفحه	عنوان جدول
۳۸	نمودار ۱-۳ : آنالیز ملات چهارطاقی نخلک (جبل عاملی، ۱۳۸۶، ۱۰)
۵۴	نمودار ۲-۳ : آنالیز ملات چهارطاقی شیرکوه (جبل عاملی، ۱۳۸۶، ۵)
۶۷	نمودار ۳-۳ : آنالیز ملات چهارطاقی قلعه دار (جبل عاملی، ۱۳۸۶، ۷)
۱۵۴	نمودار ۱-۵ : مقایسه ملات سه عدد چهارطاقی مورد مطالعه (جبل عاملی، ۱۳۸۶، ۱۰)

صفحه	فهرست شکل ها
	عنوان شکل
۴	شکل (۱-۱): تصویر سکه های صدر اسلام ضرب اصفهان (جی) (Shams Eshragh, 2010, 53)
۱۱	شکل (۱-۲): نقشه ایران و موقعیت استان اصفهان و شهرستان نایین بر روی آن
۱۲	شکل (۲-۲): نقشه موقعیت استان اصفهان و استانهای همجوار آن
۱۲	شکل (۳-۲): نقشه شهرستان نایین
۱۵	شکل (۴-۲): نقشه موقعیت آثار تاریخی معرفی شده در استان اصفهان
۲۱	شکل (۵-۲): نقشه ابن حوقل از مفازه میان فارس و مکران و کرمان (ابن حوقل، ۱۳۶۶، ۱۴۰)
۲۳	شکل (۶-۲): نقشه اصطخری از منطقه فارس و توابع آن (Nasr, 1976, 40)
۲۴	شکل (۷-۲): نقشه حدود فارس (ابن حوقل، ۱۳۶۶، ۱۳۶)
۲۶	شکل (۸-۲): نقشه ابن حوقل از سرزمین فارس (ابن حوقل، ۱۳۶۶، ۳۲)
۲۹	شکل (۹-۲): نقشه ابن حوقل از سرزمین خراسان (ابن حوقل، ۱۳۶۶، ۱۶۱)
۳۲	شکل (۱-۳): محوطه نخلک
۳۲	شکل (۲-۳): نقشه توپوگرافی ۱/۵۰۰۰۰ محوطه نخلک (سازمان جغرافیایی ارتش)

- شکل (۳-۳) : پلان چهارطاقی نخلک (اولریش، ۱۳۵۴، ۴۰۹) ۳۴
- شکل (۴-۳) : عدم اتصال قوس چهار طاقی و دیوار مسدود کننده ۳۴
- شکل (۵-۳) : نمای چهارطاقی نخلک ۳۵
- شکل (۶-۳) : سنگهای بیرون زده روی گنبد ۳۶
- شکل (۷-۳) : قسمت باقیمانده یکی از فیلگوشها ۳۷
- شکل (۸-۳) : یکی از طاقچه های چهار طاقی ۳۷
- شکل (۹-۳) : پلان قلعه نخلک (اولریش، ۱۳۵۴، ۴۱۱) ۳۹
- شکل (۱۰-۳) : پلان برج های قلعه نخلک (اولریش، ۱۳۵۴، ۴۱۲) ۴۰
- شکل (۱۱-۳) : موقعیت چهارطاقی و قلعه نخلک نسبت به یکدیگر ۴۱
- شکل (۱۲-۳) : یکی از برجهای مخروبه قلعه ۴۱
- شکل (۱۳-۳) : پلان دروازه قلعه و برجهای دو طرف آن (اولریش، ۱۳۵۴، ۴۱۶) ۴۲
- شکل (۱۴-۳) : نمونه طاق های قلعه و اندود گچ داخل آن مزین به قرنیز گچی ۴۳
- شکل (۱۵-۳) : نمای داخلی قلعه نخلک ۴۵
- شکل (۱۶-۳) : نقشه موقعیت محوطه شیرکوه، قلعه دار و نخلک ۴۸
- شکل (۱۷-۳) : توپوگرافی محوطه شیرکوه (علیان، ۱۳۸۶، ۱۲) ۴۸
- شکل (۱۸-۳) : پلان چهارطاقی شیرکوه (علیان، ۱۳۸۶، ۱۳) ۴۹
- شکل (۱۹-۳) : مقطع چهار طاقی شیرکوه (علیان، ۱۳۸۶، ۱۴) ۵۰
- شکل (۲۰-۳) : چهار طاقی شیرکوه ۵۰
- شکل (۲۱-۳) : پخ جرز چهارطاقی ۵۱
- شکل (۲۲-۳) : یکی از فیلگوش چهارطاقی مزین به نوارهای گچی ۵۲
- شکل (۲۳-۳) : دیوار خشتی چهارطاقی ۵۳
- شکل (۲۴-۳) : قلعه شیرکوه ۵۵
- شکل (۲۵-۳) : قسمتی از حصار قلعه ۵۵
- شکل (۲۶-۳) : بنای مرکزی قلعه ۵۶
- شکل (۲۷-۳) : مزقل های قلعه ۵۷

- ۵۸ شکل (۳-۲۸) : سه نوع ساختار دیوار چینی در قلعه
- ۶۰ شکل (۳-۲۹) : صغه شیرکوه
- ۶۰ شکل (۳-۳۰) : بقایای یک طاق هلالی و آثار اندود گچ بر روی آن
- ۶۱ شکل (۳-۳۱) : بقایای خشتی صغه شیرکوه
- ۶۲ شکل (۳-۳۲) : نقشه ۱/۲۵۰۰۰۰ موقعیت قلعه دار نسبت به ناین (سازمان جغرافیایی ارتش)
- ۶۳ شکل (۳-۳۳) : چهار طاقی و موقعیت آن نسبت به روستای قلعه دار (جاوری، ۱۳۸۵، ۱۸)
- ۶۳ شکل (۳-۳۴) : دو جرز باقیمانده چهار طاقی قلعه دار
- ۶۵ شکل (۳-۳۵) : یکی از جرزهای باقیمانده چهار طاقی قلعه دار
- ۶۵ شکل (۳-۳۶) : قرنیز گچی جرز چهارطاقی قلعه دار
- ۶۶ شکل (۳-۳۷) : بقایای یکی از فیلگوشهای چهارطاقی قلعه دار
- ۶۷ شکل (۳-۳۸) : دیوار اطراف چهارطاقی قلعه دار
- شکل (۳-۳۹) : موقعیت محوطه، چهارطاقی و روستای قلعه دار نسبت به یکدیگر (جاوری، ۱۳۸۵، ۱۸)
- ۶۸ شکل (۳-۴۰) : نارین قلعه
- ۶۸ شکل (۳-۴۱) : موقعیت مسجد جامع نسبت به نارین قلعه
- ۷۰ شکل (۳-۴۲) : انواع خشت های بکار رفته در نارین قلعه
- ۷۱ شکل (۳-۴۳) : یکی از برجهای مخروبه نارین قلعه و قوس درگاه آن
- ۷۲ شکل (۳-۴۴) : نمای شرقی نارین قلعه
- ۷۳ شکل (۳-۴۵) : اثر مخرب باران بر قسمتی از بقایای معماری خشتی نارین قلعه (آب شستگی)
- ۷۴ شکل (۳-۴۶) : موقعیت قلعه بیاضه در داخل باف روستای بیاضه (آرشو میراث فرهنگی اصفهان)
- ۷۵ شکل (۳-۴۷) : پلان طبقه اول و راههای ارتباطی قلعه بیاضه (آرشو میراث فرهنگی اصفهان)
- ۷۶ شکل (۳-۴۸) : پلان طبقه دوم قلعه بیاضه (آرشو میراث فرهنگی اصفهان)
- ۷۶ شکل (۳-۴۹) : پلان طبقه سوم قلعه بیاضه (آرشو میراث فرهنگی اصفهان)
- ۷۷ شکل (۳-۵۰) : نمای قلعه بیاضه و خندق اطراف آن
- ۷۸ شکل (۳-۵۱) : نمای قلعه بیاضه و خندق اطراف آن

- ۷۹ شکل (۵۲-۳): قسمتی از دیوار و برج مرمت شده قلعه بیاضه
- ۸۰ شکل (۵۳-۳): قسمتی از فضای داخلی قلعه بیاضه در سه طبقه
- ۸۰ شکل (۵۴-۳): ساباط ها و راههای ارتباطی داخل قلعه بیاضه
- ۸۱ شکل (۵۵-۳): یکی از اتاقهای قلعه بیاضه و نوع قوس سقف آن
- ۸۱ شکل (۵۶-۳): قسمتی از بافت چند طبقه قلعه
- ۸۱ شکل (۵۷-۳): قسمتی از بافت قلعه
- ۸۲ شکل (۵۸-۳): نحوه نورگیری اتاقهای قلعه بیاضه
- ۸۲ شکل (۵۹-۳): نحوه ارتباط طبقات مختلف قلعه بیاضه
- ۸۳ شکل (۶۰-۳): پلان مسجد سرکوچه (صارمی، ۱۳۷۴، ۱۰۵)
- ۸۴ شکل (۶۱-۳): مقطع مسجد سرکوچه (صارمی، ۱۳۷۴، ۱۰۵)
- ۸۴ شکل (۶۲-۳): دور نمای مسجد سرکوچه
- ۸۵ شکل (۶۳-۳): قوس گهواره ای مسجد
- ۸۶ شکل (۶۴-۳): یکی از ستونهای گنبد و بقایای محراب خشتی مسجد سرکوچه
- ۸۷ شکل (۶۵-۳): جرزهای گنبد مسجد سرکوچه
- ۸۸ شکل (۶۶-۳): یکی از فیلگوش های گنبد و تبدیل فضای مربع به هشت و شانزده ضلعی
- ۸۸ شکل (۶۷-۳): تاثیر مخرب موربانه بر معماری خشتی مسجد سرکوچه
- ۸۹ شکل (۶۸-۳): قسمتی از کتیبه دور تا دور مسجد
- ۸۹ شکل (۶۹-۳): قسمتی از کتیبه زیر گنبد مسجد
- ۹۰ شکل (۷۰-۳): شبستان اصلی مسجد سرکوچه
- ۹۱ شکل (۷۱-۳): دور نمای مسجد جامع نایین
- ۹۲ شکل (۷۲-۳): ماکت مسجد جامع نایین
- ۹۳ شکل (۷۳-۳): پلان مسجد جامع نایین (پیرنیا، ۱۳۸۳، ۱۴۷)
- ۹۴ شکل (۷۴-۳): ضلع شمالی مسجد نایین
- ۹۴ شکل (۷۵-۳): نیم ستونهای دو قلو زیر گنبد ایوان شمالی
- ۹۵ شکل (۷۶-۳): زیر گنبد ایوان شمالی مسجد نایین

- ۹۵ شکل (۳-۷۷) : طرح معکوس زیر گنبد ایوان شمالی مسجد نایین (پیرنیا، ۱۳۸۳، ۱۴۸)
- ۹۶ شکل (۳-۷۸) : ضلع جنوبی جامع نایین
- ۹۸ شکل (۳-۷۹) : طرح زیر گنبد شبستان جنوبی (پیرنیا، ۱۳۸۳، ۱۴۸)
- ۹۸ شکل (۳۸۰) : تصویر زیر گنبد شبستان جنوبی
- ۹۸ شکل (۳-۸۱) : تصویر خوانچه پوش های مسجد نایین
- ۹۹ شکل (۳-۸۲) : تصویر سه نوع ستون مسجد
- ۱۰۰ شکل (۳-۸۳) : نمای شبستان شرقی مسجد نایین
- ۱۰۱ شکل (۳-۸۴) : آجرچینی پوششهای کلبو شبستان شرقی جامع نایین
- ۱۰۱ شکل (۳-۸۵) : کتیبه های لاجوردی شبستان شرقی جامع نایین
- ۱۰۲ شکل (۳-۸۶) : تقویت ستونها و تغییر قوس در شبستان شرقی جامع نایین
- ۱۰۳ شکل (۳-۸۷) : نمای شبستان غربی مسجد نایین
- ۱۰۴ شکل (۳-۸۸) : پایاب و ورودی شبستان تابستانی
- ۱۰۵ شکل (۳-۸۹) : شبستان تابستانی مسجد نایین
- ۱۰۷ شکل (۳-۹۰) : مناره مسجد جامع نایین
- ۱۰۷ شکل (۳-۹۱) : تزیینات گلدسته مناره جامع نایین
- ۱۰۸ شکل (۳-۹۲) : منبر مسجد جامع نایین
- ۱۰۹ شکل (۳-۹۳) : کتیبه های روی منبر مسجد مربوط به سازنده منبر و تاریخ آن
- ۱۱۰ شکل (۳-۹۴) : نمونه ای از کتیبه های گچبری مسجد
- ۱۱۰ شکل (۳-۹۵) : نمونه ای از کتیبه های گچبری مسجد
- ۱۱۰ شکل (۳-۹۶) : طرح قسمتی از کتیبه های مسجد (امن بالله و الیوم) (سجادی، ۱۳۷۵، ۲۰۱)
- ۱۱۱ شکل (۳-۹۷) : حروف لام - الف درهم پیچیده کلمه «الآخر» (فلاری، ۱۹۳۰، ۱۵۲)
- ۱۱۲ شکل (۳-۹۸) : برگهای مو و خوشه های انگور (pope, 1930, 2706)
- ۱۱۴ شکل (۳-۹۹) : دواير و شش ضلعي های کشیده
- ۱۱۴ شکل (۳-۱۰۰) : طرح لچکی مقابل محراب (فلاری، ۱۹۳۰، ۱۶۱)
- ۱۱۵ شکل (۳-۱۰۱) : لچکی با ده پره

- ۱۱۶ شکل (۳-۱۰۲): لچکی با دوازده پره
- ۱۱۶ شکل (۳-۱۰۳): محراب مسجد جامع نایین
- ۱۱۶ شکل (۳-۱۰۴): طرح محراب جامع نایین (سجادی، ۱۳۷۵، ۱۵۲)
- ۱۱۷ شکل (۳-۱۰۵): نقشمایه گلدانی رف فوقانی محراب
- ۱۱۸ شکل (۳-۱۰۶): حاشیه های هندسی (pope, 1930, 2710)
- ۱۱۹ شکل (۳-۱۰۷): رف تحتانی محراب
- ۱۲۲ (شکل ۴-۱): نمای سه بعدی مسجد مدینه (هیلن براند، ۱۳۷۹، ۷۶)
- ۱۲۸ شکل (۴-۲): برگ مو ساده از جامع نایین
- ۱۲۹ شکل (۴-۳): نقش روی قطعه عاجی از نسا (محمدی فر، ۱۳۸۷، ۲۵۳)
- ۱۲۹ شکل (۴-۴): قطعه گچبری از چال ترخان (اقبال چهری، ۱۳۸۶، ۳۱۴)
- ۱۲۹ شکل (۴-۵): ترکیب برگ مو و خوشه انگور از دوره ساسانی (pope, 1930, 2697)
- ۱۳۰ شکل (۴-۶): کادر مدور دالبری با سه نوع برگ مو (pope, 1930, 2706)
- ۱۳۱ شکل (۴-۷): برگ مو ترکیبی
- ۱۳۱ شکل (۴-۸): برگ مو ترکیبی
- ۱۳۱ شکل (۴-۹): برگ مو ترکیبی
- ۱۳۲ شکل (۴-۱۱): برگ مو ترکیبی
- ۱۳۳ شکل (۴-۱۱): برگ مو ترکیبی
- ۱۳۳ شکل (۴-۱۲): برگ مو پست ساسانی (pope, 1930, 2628)
- ۱۳۳ شکل (۴-۱۳): برگ مو ترکیبی (pope, 1930, 2697)
- ۱۳۴ شکل (۴-۱۴): برگ آکانتوس
- ۱۳۵ شکل (۴-۱۵): بندیان درگز (رهبر، ۱۳۷۸، ۳۳۷)
- ۱۳۵ شکل (۴-۱۶): انواع برگ آکانتوس از دوره ساسانی و صدر اسلام (pope, 1930, 2694)
- ۱۳۶ شکل (۴-۱۷): برگ آکانتوس
- ۱۳۶ شکل (۴-۱۸): برگ آکانتوس
- ۱۳۶ شکل (۴-۱۹): برگ آکانتوس

- شکل (۴-۲۰) : تنگ نقره ای دوره ساسانی و نقش آکانتوس بر روی آن (, pope,1930
- ۱۳۷ (223
- ۱۳۷ شکل (۴-۲۱) : برگ آکانتوس
- ۱۳۷ شکل (۴-۲۲) : گل آکانتوس
- ۱۳۸ شکل (۴-۲۳) : گل لوتوس از سرستون محراب (pope, 1930,2718
- ۱۳۸ شکل (۴-۲۴) : گل لوتوس
- ۱۴۰ شکل (۴-۲۵) : انواع گل لوتوس در نقوش دوره ساسانی (pope, 1930, 2692
- ۱۴۰ شکل (۴-۲۶) : گل روزت در برگ مو ترکیبی
- ۱۴۰ شکل (۴-۲۷) : نمونه گل روزت های تاریخی (pope, 1930, 2683
- ۱۴۰ شکل (۴-۲۸) : آرایه سه برگی
- ۱۴۰ شکل (۴-۲۹) : آرایه سه برگی از کیش (pope, 1930, 2704
- ۱۴۱ شکل (۴-۳۰) : موتیف سه برگی از گچبری کیش (گیرشمن، ۱۳۷۰، ۱۸۸)
- ۱۴۲ شکل (۴-۳۱) : طرح موتیف اواخر ساسانی (pope, 1930, 2706
- ۱۴۲ شکل (۴-۳۲) : طرح گچبری مسجد جامع شیراز (شیبانی، ۱۳۸۳، ۳۰)
- ۱۴۳ شکل (۴-۳۳) : طرح متداخل دالبری و بیضی از سامرا (هیلن براند، ۱۳۷۹، ۴۷۱)
- ۱۴۳ شکل (۴-۳۴) : حاشیه مدور متداخل از سامرا (هیلن براند، ۱۳۷۹، ۴۶۹)
- ۱۴۴ شکل (۴-۳۵) : گچبری روی ستون جامع نایین
- ۱۴۴ شکل (۴-۳۶) : گچبری روی ستون جامع نایین
- ۱۴۵ شکل (۴-۳۷) : کادرهای دالبری به هم تنیده
- ۱۴۵ شکل (۴-۳۸) : کادرهای شانزده ضلعی

در سال ۲۲۴ میلادی با شکست آخرین پادشاه اشکانی (اردوان پنجم) از اردشیر حکومتی بوجود آمد که ساسانیان نامیده می شود (Daryae, 2009, 2). این سلسله خود را وام دار اسلاف هخامنشی خود می دانست، از این روی بازتاب این نگرش را می توان در فرهنگ و هنر این دوران مشاهده نمود. در چنین محیط نشو و نمایی عجب نیست که اردشیر بابکان وقتی می خواهد بر ویرانه های دنیای پارت سلطنت تازه ای بنیاد کند، در حمایت و تقویت آیین اوستایی می کوشد و رویای تجدید عهد با دوران ایران قبل از اسکندر را در خاطر می پرورد. هنگامی که اردشیر زمام حکومت را بدست گرفت، کشور ایران برای نخستین بار هویت ملی خود را باز یافت و آثار آن بیش از پیش در اجزاء حیات اجتماعی و معنوی ملت ظاهر شد (کریستن سن، ۱۳۷۹، ۱۴۸). بنابر این تغییر سلسله ای سلاطین فقط یک حادثه سیاسی نبود بلکه نشانه پیدایش روح جدیدی در شاهنشاهی ایران به شمار می آمد. دولت ساسانی از نظر تمرکز قوا و ایجاد دین رسمی نیز بر دولت های پیشین برتری داشت (همان، ۱۴۹). ساسانیان به نوبه خود با وجود بحران های بزرگ اواخر سده سوم (جنگ برادرکشی و شکست در برابر رومیان) و بحران های قرن پنجم (شکست در برابر هپتالیان، خشکسالی و شورش های مردمی) توانستند، بیش از ۴۰۰ سال حکومت کنند (هوار، ۱۳۶۳، ۱۳۱). این دوره طولانی حکومت موجب شد که یک فرهنگ ایرانی غنی بنیان گذاشته شده و به درجه ای رفیع نائل شود. این فرهنگ در زیر شاخه های خود اعم از معماری و هنر به چنان تعالی دست یافت که گستره آن، پا را از مرزهای سیاسی آن زمان فراتر نهاد و از مرزهای زمانی نیز گذشت و پس از انحطاط حکومت ساسانیان در معماری و هنر دوره اسلامی نیز به شکلی جدید تجلی یافت.

هنگامی که حضرت محمد (ص) در سال ۶۲۲ م، مکه را به قصد مدینه ترک گفت تا نخستین دولت خود را در آنجا بنیان نهد، پیروان مسلمان او را شمار معدودی تشکیل می دادند و خانه خصوصی پیامبر مرکز تجمع آنان بود. اما سپاهیان اسلام در سال ۱۲۹ هجری قمری / ۷۵۰ میلادی از یک سو تا جنوب فرانسه و از سوی دیگر تا دره سند نفوذ کردند (اتینگهاوزن، ۱۳۷۸، ۱). اینچنین بود که دین جدید در حوزه وسیعی پراکنده شد و با حکومت ها و فرهنگ های گوناگونی مواجه گردید. در این رویارویی، مراکز فرهنگی ساسانی به دلیل نزدیکی به مرکز حکومت اسلامی، بیشتر در معرض تغییر قرار داشتند. اما با توجه به پیشینه کهن فرهنگی ساسانی و نیاز حکومت اسلامی به بهره گیری از تجربیات علمی سرزمین های زیر سلطه خود، فرهنگ و هنر ساسانی در قالبی جدید و همچنان استوار

بر شالوده غنی خود بروز یافت. در این جریان، در ایران هنری پدید آمد که نماد دین جدید بود اما در قالب و ساختار، وام دار پیشینه خود بود.

منطقه اصفهان به عنوان یکی از مراکز مهم دوره ساسانی و پس از آن، که همچنان آثار دوره ساسانی را در خود جای داده است و سپس محملی شده است جهت شکل گیری بناهای معظم دوره اسلامی، می تواند به عنوان یک منطقه نمونه مطالعاتی مد نظر قرارگیرد. این موضوع در خصوص شهرستان نائین نیز مصداق دارد. شهرستان نائین که در شرق استان اصفهان و در حاشیه و دل کویر مرکزی ایران قرار دارد می تواند به عنوان قسمتی از حکومت ساسانی، که تغییر حکومت و شکل گیری حکومت اسلامی را به نمایش گذاشته است، مورد توجه واقع شود. در این منطقه مجموعه بناهای با ارزشی متعلق به دوره ساسانی همچون مجموعه بناهای نخلک و مجموعه بناهای پاکوه و پس از آن دو مسجد سرکوجه محمدیه و مسجد جامع نائین که احتمالاً هر دو از بناهای دوره عباسی هستند دیده می شود.

پایان نامه حاضر در پنج فصل تنظیم شده است که به ترتیب فصل اول تحت عنوان «کلیات» به بحث راجع به بیان مسئله، فرضیه ها، سابقه و ضرورت انجام تحقیق، هدف، روش تحقیق و گردآوری اطلاعات و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخته است.

فصل دوم با عنوان «موقعیت جغرافیایی، ویژگی های اقلیمی و پیشینه تاریخی شرق اصفهان» مشخص شده و در ضمن آن محدوده مورد مطالعه معرفی گردیده و به ویژگی های اقلیمی آن پرداخته شده است. در این فصل با استناد به منابع و متون تاریخی و جغرافیایی اسلامی، پیشینه تاریخی آن نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل سوم، تحت عنوان «بررسی بناهای دوره ساسانی و قرون اولیه اسلامی منطقه شرق اصفهان»، به توصیف بناهای متعلق به دوره های ساسانی و قرون اولیه اسلامی منطقه پرداخته شده است، بدین منظور بر اساس تقدم زمانی، بناهای ساسانی در ابتدا مورد تحقیق واقع شده اند و سپس به بناهای قرون اولیه اسلامی پرداخته شده است. در فصل چهارم با عنوان «معماری دوره ساسانی و تاثیر آن بر معماری قرون اولیه اسلامی»، به بررسی کلی معماری ساسانی و تاثیر آن به لحاظ مختصات فنی و آرایه های تزئینی، بر معماری قرون اولیه اسلامی منطقه پرداخته شده است. در نهایت فصل پنجم با عنوان «نتیجه گیری» به جمع بندی و نتیجه گیری کلی از آنچه که گذشت پرداخته شده است.

فصل اول

کلیات تحقیق